

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КРЕАТИВНОСТІ

Сергій МИХИДА (Кіровоград)

У статті розглядаються теоретичні аспекти креативності як одного з головних умов високої художності. Використання психологічного інструментарію дає можливість створити своєрідну матрицю творчого процесу, показати взаємозалежність психологічних характеристик особистості письменника та результатів його праці.

Ключові слова: креативність, творча уява, мислення, емоції, воля, почуття, психомоторика, мотивація.

The article deals with theoretical aspects of creativity as one of the main conditions of high artistry. Using psychological tools allows you to create a kind of matrix of the creative process, to show the interdependence of psychological characteristics of the individual writer and the results of his work.

Keywords: *creativity, imagination, thinking, emotions, will, feelings, psychomotor, motivation.*

Психологія обдарованості – одна із основних проблем психології особистості та її розвитку. Нині креативність залишається досить складною для вивчення й асоціюється в дослідників із загадкою, розгадати яку цілком ще нікому не вдалося [16, с. 38]. Втішає твердження, що рівень нашого незнання проблеми креативності значно зріс. Цей парадокс відзначав ще Ф. Ніцше: «Розвиток науки все більше й більше перетворює «відоме» у невідоме: прагне вона саме до зворотного й виходить з інстинкту зведення невідомого на відоме» [12, с. 439]. Отже,

усвідомлюване незнання неминуче стимулюватиме процес інтелектуального пошуку в осмисленні креативності особистості – явища, науково-психологічні аспекти котрого розглядаються у цій статті.

У контексті психологічного знання поняття креативності набуло значення тільки в 50-х роках ХХ століття. Досить інтенсивні дослідження проблеми таланту почалися в кінці 70-х і на початку 80-х років у США та європейських країнах й започаткували розвиток нової прикладної галузі психології – психології талановитих та обдарованих.

Вивчення креативності ведеться здебільшого у двох напрямках. Один пов'язаний з питанням про те, чи залежить креативність від інтелекту й орієнтується на вимір пізнавальних процесів у зв'язку з креативністю. Інший напрямок займається з'ясуванням того, чи є особистість із її психологічними особливостями істотним аспектом креативності, й характеризується увагою до особистісних і мотиваційних рис. Креативність і творчий потенціал можуть бути визначені як сукупність здібностей та інших рис, котрі сприяють успішному творчому мисленню.

Воно ж, у свою чергу, визначається дивергентним типом розумових операцій. Дж. Гілфорд взагалі вважав операцію дивергенції основою креативності як загальної творчої здібності. Пояснимо, що дивергентне мислення визначається вченим як «тип мислення, який іде в різноманітних напрямках» (на відміну від конвергентного мислення, коли людина знаходить єдиний розв'язок, а потім припиняє процес пошуку). Такий тип мислення є «серцевиною», «ядром» креативності, бо припускає продукування багатьох розв'язків проблемної ситуації на основі однозначних вихідних даних, призводить до несподіваних висновків і результатів.

Додамо, що основними властивостями дивергентного мислення, за Дж. Гілфордом, є чутливість до протиріч, невизначеності, метафоричність, оригінальність.

У своїх працях Дж. Гілфорд виділив як окремі такі параметри креативності:

1) оригінальність (адаптаційна гнучкість) – здатність відповідати на подразники нестандартним способом; здатність до нового, незвичного й нестандартного розв'язання проблем;

2) продуктивність – спроможність до генерування великої кількості ідей;

3) гнучкість – здатність до продукування найрізноманітніших думок та ідей; спроможність змінити форму стимулу таким чином, щоб побачити в ньому нові ознаки й можливості для використання;

4) здатність до виявлення і формулювання проблем; продукування різноманітних ідей у складних та нерегламентованих ситуаціях;

5) здатність удосконалити об'єкт, додаючи деталі;

б) уміння розв'язувати проблеми реалізацією відповідних аналітико-синтетичних операцій [2, с. 440].

Р. Ротенберг, аналізуючи способи розв'язання завдань лауреатами Нобелівської премії, виявив особливий різновид пізнання, що містить бачення явищ із двох або й більше протилежних боків. Такий тип пізнання він назвав янусоподібним (у римського бога Януса обличчя були звернені в протилежні сторони). У цій теорії підкреслюється багатоаспектність бачення об'єкта, а не множинність суджень щодо цього. Прагнення пошуку багатьох варіантів відповідей не обов'язково має бути творчим. Бачення ж об'єкта з різних сторін, за Р. Ротенбергом, вицлює ті властивості та взаємозв'язки, які залишаються в тіні у звичайному, шаблонному сприйнятті дійсності. Отже, саме це є сходинкою на шляху до пізнання, сприяє формуванню евристики, переструктуруванню знань [20, с. 589].

Зарубіжні психологи підкреслювали, що креативність – це здатність до загостреного сприйняття недоліків, «білих плям» у знаннях, дисгармонії тощо. Е. Торренс запропонував модель креативності, яка містила три фактори: *швидкість* (продуктивність), *гнучкість*, *оригінальність*. Головним критерієм креативності він уважав не якість результату, а характеристики й процеси, які активізують творчу продуктивність. Згідно з концепцією «теорії інтелектуального порогу» Е. Торренса інтелект і креативність утворюють єдиний фактор, тобто немає креативів з низьким інтелектом, а є інтелектуали з низькою креативністю. Ф. Баррон акцентував у креативності здатність вносити щось нове в досвід, а М. Воллах – здатність породжувати оригінальні ідеї в умовах розв'язання або постановки нових проблем [19, с. 500].

Разом з тим момент реалізації творчого потенціалу, залучення особистості до творчої діяльності незмінно пов'язані з механізмом внутрішньої активності суб'єкта, його творчою активністю. Вона може бути визначена як прагнення, життєвий дух, напруга. Іншими словами, це здатність і уміння суб'єкта реалізовувати самого себе в діяльності, спосіб активного самоствердження.

Специфікою творчої активності є її **прогресивна спрямованість** (перехід від менш довершеного стану особистості до більш викінченого) і **гуманістичний характер** – рух до тих духовно-моральних ідеалів, в ім'я яких особистість самореалізується. Творча активність може розглядатися за якісними і кількісними параметрами. Якість активності визначається її спрямованістю, предметністю, напруженістю, готовністю і здатністю до дій. Кількісні критерії – це міра спрямованої дії, рівень, що визначає інтенсивність, результативність й успішність діяльності.

Отже, актуальний стан особистості, в якому реалізуються її творчі потенції й здібності, а творча активність знаходить вихід у конкретному виді діяльності пошуково-перетворювального характеру, ми пов'язуємо з такою властивістю суб'єкта творчої діяльності, як креативність.

Ми розуміємо обдарованість як сукупність творчих сил і можливостей, що відзначаються певним рівнем і специфічним характером розвитку творчої спрямованості, мотиваційних якостей особистості, її пізнавальних процесів, мислення, здібностей, співвідношенням актуального й потенційного, продуктивністю, новаторством, оригінальністю, емоційно-вольовою забезпеченістю. Обдарованість як різнобічне явище інтеграційного характеру не тільки визначає об'єктивні перспективи творчого розвитку, але й забезпечує функціонування актуальної зони творчої діяльності людини.

Особливу увагу варто звернути на **мотиваційні фактори**. Вважається, що обдарована особистість намагається щонайкраще зреалізувати себе, максимально втілити мистецькі потенції творчості, випробувати нові підходи та способи діяльності. З іншого погляду, мотивацію творчих людей убачають у прагненні до ризику, до перевірки меж своїх можливостей. Творчі люди завжди живуть «на межі», як стверджує О. Кульчицька. Більшість талантів схильні до ризику, поспішають жити, мають просто неймовірну енергію і непосидючість [6, с. 16].

Усе сказане підтверджує наявність індивідуальних варіантів розвитку мотиваційної сфери талановитих людей. О. Кульчицька рушійною силою творчості вважає **мотивацію досягнення успіху**, причому для творця матеріальна мотивація не є провідною, «головний мотив – реалізація ідеї, бажання здійснити мрію у будь-якій спрямованій діяльності» [6, с. 15].

Силу волі, заповзятливість, глибокий інтерес та ентузіазм дослідника називає основою здобутків, коли все життя людини підпорядковане лише одному пристрасному бажанню – реалізувати ідею. Потреба досягти успіху, як з'ясував А. Морозов [11, с. 192] має генералізований характер і виявляється у будь-якій ситуації незалежно від її конкретного змісту. Можна навіть сказати, що мотивація здатна компенсувати відсутність творчого середовища, а інтелект, взаємодіючи з мотивацією, значно підвищує рівень обдарованості.

О. Морозов і Д. Чернилевський обдарованість розуміють як ціннісно-особистісну категорію, умову творчого саморозвитку особистості, істотний резерв її самоактуалізації, яка виявляється не стільки різноманіттям наявних в індивідуума знань, скільки сприйнятливістю, чутливістю до проблем, відкритістю до нових ідей і схильністю руйнувати або змінювати сталі стереотипи з метою створення нового, отримання нетривіальних, несподіваних і незвичайних рішень [9, с. 100].

О. Яковлева обдарованість розуміє як особистісну характеристику, але не як той чи той набір особистісних рис, а як реалізацію людиною власної індивідуальності. Людська індивідуальність унікальна, тому її реалізація – це і є творчий акт [18, с. 28].

Р. Стернберг уважав, що талановита людина не та, котра генерує нову ідею, а та, що встановлює значеннєві зв'язки, осмислює висунуту ідею та її функції стосовно інших елементів семантичного простору знань, які існують у певній культурі. Креативність передбачає спроможність йти на розумний ризик, готовність переборювати перешкоди, внутрішню мотивацію, толерантність до невизначеності, готовність протистояти думці оточення [15, с. 113].

Важливою особистісною рисою творчої особистості є опір груповому тиску, орієнтація на особистісні цінності, а не на зовнішні оцінки, збереження нонконформістської поведінки й незалежність мислення від стереотипів зовнішнього впливу. Експериментальним способом було доведено існування зв'язку між такими її якостями, як висока ініціативність і спротив стандартному стилю діяльності (К. Абульханова, І. Лернер, М. Махмутов, Я. Пономарьов, Ю. Самарін та ін.) [1, с. 128].

Творча людина самостійно ставить проблеми й автономно їх розв'язує. Водночас обдаровані особистості, зауважує К. Роджерс, необов'язково всебічно адаптовані до культури, оскільки майже завжди є нонконформістами. Їхній зв'язок із соціумом можна висловити так: вони – члени суспільства і його продукт, але не його раби [13, с. 164 – 168]. На основі досліджень К. Тейлора і Р. Кеттела було виявлено, що особистісні вияви обдарованості виявляються у багатьох сферах людської активності. Як завжди, творча продуктивність в основній для особистості сфері супроводжується продуктивністю у багатьох інших видах діяльності (поліфункціональність) [див.: 8].

В. Дружинін запропонував модель «інтелектуального діапазону», що пояснює результативність у творчості. Відповідно до цієї моделі, у людей, котрі мають однаковий інтелект, продуктивність визначається мотивацією та інтересом до завдання. У цьому разі в креативних особистостях повинен бути широкий діапазон досягнень у різних сферах діяльності [див.: 3].

Отже, творча особистість, на відміну від інших, частіше буває орієнтованою продукуванні **новизни** в багатьох царинах. До цього слід додати, що креативність є чинником, який надає будь-якій діяльності того специфічного стилю виконання, що може бути названим творчим. Творчий стиль діяльності відзначається системою індивідуально своєрідних способів її здійснення, зумовлених стійкими особистісними якостями й реалізацією творчого потенціалу.

Для творчих людей робота приносить надзвичайне задоволення, а працювати по 16 – 18 годин на добу є нормою. Виникає своєрідний стан **натхнення**. Це піднесення духовних сил людини, за словами Н. Левітова, об'єктивно виявляється в посиленні творчої продуктивності, а суб'єктивно переживається як особлива внутрішня готовність на створення творчих продуктів. При цьому спостерігається виняткова концентрація уваги на об'єкті творчості, активізація спостережливості й мислення [7, с. 367].

Проте такий режим праці має і негативні наслідки. Згідно з матрицею творчого процесу, такі люди можуть бути схильні до психофізичного виснаження. Це пояснюється тим, що творча мотивація працює за механізмом позитивного зворотного зв'язку, а раціональний контроль емоційного стану під час творчого процесу послаблений. Таким чином, єдине, що обмежує творчість, – це виснаження психофізіологічних ресурсів (ресурсів безсвідомого), що призводить до крайніх емоційних станів.

Про виняткову, навіть маніакальну, енергію і працездатність творців говорила дослідниця творчих процесів О. Кульчицька. Вивчення нею біографій видатних людей дало змогу зробити висновки про характерологічні особливості креативних індивідів, які забезпечують їхню високу працьовитість. Насамперед, це наполегливість, надзвичайна сила волі. Саме вольова змобілізованість дає можливість досягти мети, реалізувати ідеї, подолати всілякі непорозуміння та негаразди. Називаються також одержимість, полум'яний дух, схильність до ризику, інтуїція [6, с. 16].

Одержимість трактується як надзвичайний ентузіазм, з котрим працюють талановиті. Вона, зауважує О. Кульчицька, межує з патологічною маніакальністю у бажанні досягти мети, з надзвичайною емоційністю, харизмою. **Полум'яний дух** виявляється в критичному мисленні, схильності до руйнування старого, баченні нового, майбутнього. Без серйозного **ризiku**, схильність до якого властива всім талановитим людям, жоден успіх неможливий. Нарешті, **інтуїція** як найважливіша якість розуму творців допомагає їм охоплювати можливі варіанти розв'язання проблеми, робити широкі узагальнення [6, с. 17].

Грунтуючись на результатах проведеного О. Морозовим і Д. Чернилевським дослідження, були виділені деякі особистісні риси, що відрізняють обдарованих людей від необдарованих: допитливість; прагнення до самовдосконалення; кмітливість, спритність, винахідливість; розвинена уява; самостійність і незалежність у судженнях, мисленні, вчинках; широкий світогляд та ерудиція; професіоналізм і компетентність; артистичність; оптимізм, почуття гумору; оригінальність, гнучкість мислення; харизматичні якості та ін. [10, с. 166 – 167].

В. Роменець вважає, що оригінальність насамперед виражається у творчому стилі людини, багатстві її індивідуальної натури. «Бути оригінальним – означає бути самим собою. Але це дається відразу не всім людям. «Довгий звивистий шлях веде до оригінальності. Перед тим, як стати самою собою, людина стимулює себе іншою своєрідною особистістю і лише згодом стає самостійно оригінальною» [14, с. 215]. Про оригінальність як якість геніальних і талановитих говорив В. Белінський, підкреслюючи, що тільки сфера бездарності відзначається безособовою спільністю.

Л. Єрмолаєва-Томіна, узагальнюючи досвід зарубіжних учених творчості, визначає обдарованість як сукупність різноманітних здібностей, кожна з яких може бути представлена певною мірою в тій чи тій індивідуальності. Вона виділяє такі ознаки креативності: **відкритість до набуття досвіду** – чутливість до нових проблем; **широта категоризації** – віддаленість асоціацій, широта асоціативного ряду; **швидкість мислення** – здатність переходити досить швидко від однієї категорії до іншої, від одного способу розв'язку проблем до іншого; **оригінальність мислення** – самостійність, незвичайність, дотепність розв'язку [5, с. 267].

Існують й інші варіанти матриці творчої особистості, до структурних компонентів якої належать: інтерес до парадоксів; схильність до сумнівів; відчуття новизни; гострота думки; творча уява; інтуїція; естетичне відчуття краси; дотепність; здатність відкривати аналогії; сміливість і незалежність суджень; самокритичність; логічна строгість; здатність використовувати різні форми доказів та ін. [див.: 8]. К. Урбан вважає, що важливу роль відіграє такий компонент, як відкритість і висока толерантність до невизначених і нерозв'язних ситуацій, конструктивна активність у цих ситуаціях [21, с. 99–113].

Отже, попередній аналіз науково-психологічних джерел виявив цілий ряд якостей і властивостей, які складають своєрідну матрицю абстрактної творчої особистості. У випадку з конкретним митцем постає необхідність відбору його стрижневих якостей у реалізації творчого потенціалу.

Процедура впорядкування ознак уможливила конструювання переліку найбільш істотних розумових й особистісних властивостей, що сприяють актуалізації обдарованості. Припускаємо, що в її структурі провідними компонентами є: **творча спрямованість, співвідношення актуального й потенційного, творча активність та ініціативність, продуктивність, новаторство, оригінальність**. Осягнення цих складових сприяє увиразненню характеристик творчої особистості, оприявненню таємниць творчого акту, що є одним із невідкладних завдань сучасного літературознавства.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Абульханова К. А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории, условия реальной личности), избранные труды. – М. 1999.
2. Гилфорд Д. Три стороны интеллекта // Психология мышления / Под. ред. А. М. Матюшкина. – М. : Прогресс, 1965.
3. Дружинин В. Н. Когнитивные способности: структура, диагностика, развитие. – М. : ПЕР СЕ, СПб. : Иматон, 2001.
4. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. – М. : Латерна, Вита, 1995.
5. Ермолаева-Томина Л. Б. Психология художественного творчества. – М., 2003.
6. Кульчицька О. І. Соціально-психологічні фактори формування таланту // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 1. – С. 13–24.
7. Левитов Н. Д. Психология характера. – М. Просвещение, 1969.
8. Лук А. Н. Проблемы научного творчества // Науковедение за рубежом. – М. : ИПИОН АН СРСР, 1983.
9. Морозов А. В. Диагностика креативности. – М., 2001.
10. Морозов А. В. Креативность преподавателей высшей школы. – М., 2002.
11. Морозов А. В. Формирование креативности педагога в условиях непрерывного образования. – М. : Изд-во ИГУМО, 2003.
12. Морозов А. В., Чернилевский Д. В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие. – М. : Академический проект, 2004.
13. Роджерс Н. Творчество как усиление себя // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 164 – 168.
14. Роменець В. А. Психологія творчості: Навч. посібник. – 3-тє вид. – К. : Либідь, 2004.
15. Стернберг Р., Григоренко Е. Л. Модель структуры интеллекта Гилфорда: структура без фундамента // Основные современные концепции творчества и одаренности / Ред. Д. Б. Богоявленская. – М. : «Молодая гвардия», 1976.
16. Торшина К. Современные исследования проблемы креативности в зарубежной психологии. // Вопросы психологии. – 1998. – № 4. – С. 36–42.
17. Урбан К. Поощрение и поддержка креативности в школе // Иностранная психология. – 1999. – №11 // (Режим доступа: <http://psyworld.narod.ru/Books/talentedcreativ>).
18. Яковлева Е. Л. Развитие творческого потенциала личности школьника // Вопросы психологии. – 1996. – № 3. – С. 21–32.
19. Barron, Frank and David M. Harrington. Creativity, Intelligence and Personality // Annual Review of Psychology. – 1981. – V. 32. – P. 498–507.
20. Rotbenberg A. Psychopathology and creative cognition. A comparison of hospitalized patients, Nobel laureates and controls // Archives of General Psychiatry. – 1983. –V. 40. – N 9. – P. 586–598.
21. Urban K. K., Recent trends in creativity research and theory in Western Europe. European Journal for High Ability, 1. – P. 99 – 113.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Михида Сергій Павлович – кандидат філологічних наук, професор кафедри української літератури КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: особистість автора, психопоетика, література доби модернізму.